

Iran's Criminal Policy in Combating Bribery and Its Role in the Protection of Human Rights: With Emphasis on the Foundations of Imami Jurisprudence and International Instruments

Hossein Kazemzadeh Sangroudi¹, Abolhassan Shakeri^{2*}, Seyed Mahdi Ahmadi³

1. Department of Criminal Law and Criminology, Sar.C., Islamic Azad University, Sari, Iran.

2. Department of Criminal Law and Criminology, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

3. Department of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Sari University, Sari, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 127-143

Article history:

Received: 04 Apr 2025

Edition: 24 Apr 2025

Accepted: 30 May 2026

Published online: 22 Jun 2026

Keywords:

Bribery, Criminal Policy, Administrative Corruption, Islamic Jurisprudential Foundations, International Instruments.

Corresponding Author:

Abolhassan Shakeri²

Address:

Iran, Babolsar, University of Mazandaran, Department of Criminal Law and Criminology.

Orchid Code:

0000-0002-3286-3172

Email:

a.shakeri@umz.ac.ir

ABSTRACT

Background and Aim: examining the criminal policy adopted by states toward this offense and evaluating its effectiveness is of particular importance. The purpose of this study is to analyze Iran's criminal policy regarding the crime of bribery with an emphasis on its jurisprudential foundations and to compare it with certain international standards for combating corruption.

Materials and Methods: This research is of theoretical type and the research method is descriptive-analytical and the method of data collection is library and has been done by referring to documents, books and articles.

Ethical Considerations: In order to organize this research, while observing the authenticity of the texts, honesty and fidelity have been observed.

Findings: The findings indicate that the criminalization of bribery in the Iranian legal system is largely influenced by Islamic jurisprudential principles, particularly Qur'anic and narrational teachings concerning the prohibition of bribery and the concept of unlawful appropriation of property. The legislator, by prescribing relatively severe punishments, has attempted to safeguard the integrity of the administrative system. a review of international instruments demonstrates that, alongside punitive responses, considerable emphasis is placed on preventive mechanisms, administrative transparency, and strengthening oversight systems.

Conclusion: Accordingly, it can be concluded that although Iran's criminal policy shows a degree of convergence with many international standards in terms of criminalization and punitive responses, greater attention to preventive measures, monitoring mechanisms, and structural anti-corruption policies is necessary to enhance its effectiveness.

Cite this article as:

Kazemzadeh Sangroudi H; Shakeri A; Ahmadi S.M.. " Iran's Criminal Policy in Combating Bribery and Its Role in the Protection of Human Rights: With Emphasis on the Foundations of Imami Jurisprudence and International Instruments". 2026.

دوره سوم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۵

سیاست جنایی ایران در مقابله با ارتشاء و نقش آن در حمایت از حقوق بشر: با تأکید بر مبانی فقه امامیه و اسناد بین‌المللی

حسین کاظم زاده سنگرودی^۱، ابوالحسن شاکری^{۲*}، سیدمهدی احمدی^۳

۱. گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.

۲. گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

۳. گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه ساری، ساری، ایران.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۱۴۳-۱۲۷

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۵

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۲/۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

چکیده

زمینه و هدف: بررسی سیاست جنایی کشورها در قبال این جرم و ارزیابی میزان کارآمدی آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. هدف این پژوهش تحلیل سیاست جنایی ایران در قبال جرم ارتشاء با تأکید بر مبانی فقهی و نیز مقایسه آن با برخی استانداردهای بین‌المللی مبارزه با فساد است.

مواد و روش‌ها: این تحقیق از نوع نظری بوده روش تحقیق به صورت توصیفی تحلیلی می‌باشد و روش جمع‌آوری اطلاعات بصورت کتابخانه‌ای است و با مراجعه به اسناد، کتب و مقالات صورت گرفته است.

ملاحظات اخلاقی: در تمام مراحل نگارش پژوهش حاضر، ضمن رعایت اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

یافته‌ها: یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که جرم‌انگاری ارتشاء در نظام حقوقی ایران تا حد زیادی متأثر از مبانی فقهی، به‌ویژه آموزه‌های قرآنی و روایی درباره حرمت رشوه و منع اکل مال به باطل است و قانونگذار با پیش‌بینی مجازات‌های نسبتاً شدید، تلاش کرده است از سلامت نظام اداری حمایت کند. در عین حال، بررسی اسناد بین‌المللی نشان می‌دهد که در کنار واکنش کیفری، توجه گسترده‌ای به سازوکارهای پیشگیرانه، شفافیت اداری و تقویت نظام‌های نظارتی وجود دارد.

نتیجه: بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که اگرچه سیاست جنایی ایران در حوزه جرم‌انگاری و واکنش کیفری با بسیاری از استانداردهای بین‌المللی همگرایی دارد، اما برای افزایش کارآمدی آن لازم است تدابیر پیشگیرانه، سازوکارهای نظارتی و سیاست‌های ساختاری مقابله با فساد بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد.

واژگان کلیدی:

ارتشاء، سیاست جنایی، فساد اداری، مبانی فقهی، اسناد بین‌المللی.

نویسنده مسئول:

ابوالحسن شاکری

آدرس پستی:

ایران، بابلسر، دانشگاه مازندران، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی.

کد ارکید:

۰۰۰۰-۰۰۰۲-۳۲۸۶-۳۱۷۲

پست الکترونیک:

a.shakeri@umz.ac.ir

۱. مقدمه

سیاست جنایی ایران در این حوزه آمیزه‌ای از ملاحظات دینی، اخلاقی و حقوقی است که هدف آن صیانت از سلامت نظام اداری و حمایت از حقوق عمومی شهروندان است.

با این حال، تحولات حقوق بین‌الملل و گسترش همکاری‌های جهانی در مبارزه با فساد، ابعاد تازه‌ای به سیاست‌گذاری جنایی در زمینه ارتشاء بخشیده است. اسناد بین‌المللی، به‌ویژه کنوانسیون ملل متحد علیه فساد، علاوه بر تأکید بر جرم‌انگاری رشوه، بر ضرورت پیشگیری، شفافیت اداری، تقویت نظام‌های نظارتی، حمایت از گزارش‌دهندگان فساد و ارتقای پاسخگویی نهادهای عمومی تأکید دارند. این رویکرد جامع نشان می‌دهد که مقابله با ارتشاء صرفاً از طریق تشدید مجازات‌ها محقق نمی‌شود، بلکه نیازمند اصلاحات ساختاری و ایجاد سازوکارهای پیشگیرانه مؤثر است. با توجه به عضویت ایران در برخی ترتیبات بین‌المللی و تأثیرپذیری نسبی نظام حقوقی کشور از استانداردهای جهانی، بررسی میزان همگرایی یا فاصله سیاست جنایی ایران با این معیارها اهمیتی دوچندان می‌یابد.

بر این اساس، مقاله حاضر با هدف تحلیل سیاست جنایی ایران در قبال جرم ارتشاء و ارزیابی آن در پرتو مبانی فقه امامیه و اسناد بین‌المللی تنظیم شده است. پرسش اصلی آن است که ویژگی‌های سیاست جنایی ایران در این حوزه چیست و تا چه اندازه توانسته است میان الزامات شرعی، ملاحظات حقوق بشری و استانداردهای نوین مبارزه با فساد تعادل برقرار کند. پژوهش با روش توصیفی -

فساد اداری و مالی از مهم‌ترین چالش‌های فراروی نظام‌های حکمرانی در عصر حاضر است و آثار آن نه تنها بر کارآمدی ساختارهای دولتی، بلکه بر اعتماد عمومی، عدالت اجتماعی و توسعه پایدار نیز سایه می‌افکند. در میان جلوه‌های گوناگون فساد، جرم ارتشاء جایگاهی ویژه دارد؛ زیرا این رفتار مجرمانه مستقیماً فرآیند تصمیم‌گیری اداری و قضایی را تحت تأثیر قرار داده و با ایجاد تبعیض در ارائه خدمات عمومی، اصل برابری شهروندان در برابر قانون را مخدوش می‌سازد. ارتشاء افزون بر زیان‌های اقتصادی، موجب سست شدن بنیان‌های اخلاق اداری و تضعیف مشروعیت نهادهای حاکمیتی می‌شود و از این حیث، مقابله مؤثر با آن به یکی از اولویت‌های سیاست جنایی دولت‌ها تبدیل شده است.

در نظام حقوقی ایران، جرم‌انگاری ارتشاء ریشه‌ای عمیق در مبانی فقه امامیه دارد. آموزه‌های قرآنی و روایی با تأکید بر حرمت «اکل مال به باطل» و نکوهش شدید رشوه، بنیان ارزشی محکمی برای منع این رفتار فراهم کرده‌اند. در منابع فقهی، رشوه نه تنها عملی حرام، بلکه از گناهان کبیره تلقی شده و برای راشی، مرتشی و حتی واسطه آن، مسئولیت اخلاقی و شرعی در نظر گرفته شده است. این پشتوانه فقهی در فرآیند قانون‌گذاری کیفری ایران انعکاس یافته و موجب شده است قانونگذار با رویکردی سخت‌گیرانه، مجازات‌های قابل توجهی برای مرتکبان ارتشاء پیش‌بینی کند. بدین ترتیب،

۵. بحث

در این قسمت ابتدا به مفهوم شناسی متغیرهای پژوهش پرداخته خواهد شد.

۵-۱. مفهوم شناسی و چارچوب نظری جرم

ارتشاء

بخش «مفهوم شناسی و چارچوب نظری جرم ارتشاء» با هدف فراهم کردن زمینه‌ای روشن برای تحلیل‌های فقهی، تقنینی و بین‌المللی، ابتدا باید ماهیت این جرم را از منظر لغوی، اصطلاحی و حقوقی تبیین کند. فهم دقیق مفهوم ارتشاء، تمایز آن از سایر جرایم مالی کارکنان دولت و بررسی عناصر تشکیل دهنده آن، مقدمه‌ای ضروری برای ارزیابی سیاست جنایی ایران در مواجهه با این پدیده است.

۵-۱-۱. مفهوم لغوی و اصطلاحی رشوه و

ارتشاء

واژه رشوه در معنای لغوی از ریشه «رشو» گرفته شده و به مالی اطلاق می‌شود که برای تحقق امری نامشروع یا تغییر مسیر یک تصمیم اداری یا قضایی به دیگری داده می‌شود. در ادبیات حقوقی، این واژه ناظر بر وضعیتی است که در آن یک رابطه ناسالم مالی میان صاحب منفعت و صاحب اختیار شکل می‌گیرد و نتیجه آن، انحراف تصمیم‌گیری از ضوابط قانونی و ترجیح منافع شخصی بر مصلحت عمومی است. از این منظر، رشوه صرفاً انتقال مال نیست، بلکه نوعی مبادله نامشروع قدرت و منفعت است که در آن جایگاه اداری یا اختیارات قانونی به ابزاری برای کسب منفعت خصوصی تبدیل می‌شود و بدین ترتیب نظم اداری و عدالت تصمیم‌گیری مخدوش می‌گردد (میرعربی و زوآر، ۱۴۰۲، ۹۲).

تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای، قوانین کیفری، دیدگاه‌های فقهی و اسناد بین‌المللی انجام شده و می‌کوشد تصویری منسجم از رویکرد تقنینی و اجرایی ایران ارائه دهد. نوآوری مقاله در تلفیق همزمان سه بعد فقهی، ملی و بین‌المللی و توجه به جنبه‌های پیشگیرانه در کنار واکنش کیفری است؛ رویکردی که می‌تواند زمینه ارائه پیشنهادهایی برای ارتقای کارآمدی سیاست جنایی در مقابله با ارتشاء را فراهم سازد.

۲. مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر یک مطالعه توصیفی تحلیل است. از روش کتابخانه‌ای به منظور جمع‌آوری داده‌ها و مطالب در این تحقیق استفاده شده است.

۳. ملاحظات اخلاقی

در مراحل مختلف نگارش این مقاله، ضمن رعایت اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

۴. یافته‌ها

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که جرم‌انگاری ارتشاء در نظام حقوقی ایران تا حد زیادی متأثر از مبانی فقهی، به‌ویژه آموزه‌های قرآنی و روایی درباره حرمت رشوه و منع اکل مال به باطل است و قانونگذار با پیش‌بینی مجازات‌های نسبتاً شدید، تلاش کرده است از سلامت نظام اداری حمایت کند. در عین حال، بررسی اسناد بین‌المللی نشان می‌دهد که در کنار واکنش کیفری، توجه گسترده‌ای به سازوکارهای پیشگیرانه، شفافیت اداری و تقویت نظام‌های نظارتی وجود دارد.

۵-۱-۲. عناصر جرم ارتشاء

عنصر قانونی ارتشاء بر اصل قانونی بودن جرم و مجازات استوار است؛ بدین معنا که تنها در صورت وجود نص صریح قانونی، رفتار مالی میان کارمند دولت و ارباب رجوع وصف کیفری می‌یابد. این عنصر، محدوده جرم‌انگاری، اشخاص مشمول، نوع رفتار ممنوع و ضمانت‌اجرای آن را مشخص می‌کند و مانع از تفسیرهای موسع و سلیقه‌ای می‌شود. قانونگذار با تصریح به ممنوعیت دریافت وجه، مال یا منفعت در قبال انجام یا ترک وظیفه اداری، مرز رفتار مشروع اداری را از رفتار فسادآمیز جدا کرده است. هرگونه توسعه یا تضییق این مفهوم خارج از چارچوب قانون، اصل حاکمیت قانون و امنیت قضایی را مخدوش می‌سازد (نصیری، ۱۴۰۲، ۱۰۱).

رکن مادی ارتشاء ناظر به تحقق یک رفتار عینی است که غالباً در قالب دریافت مال، وجه، سند یا هر نوع منفعت توسط کارمند دولت نمود می‌یابد. عنصر اساسی در این بخش، وجود رابطه میان اخذ منفعت و اختیارات اداری است. صرف دریافت مال کافی نیست؛ بلکه باید احراز شود که این دریافت در قبال انجام یا ترک وظیفه‌ای اداری صورت گرفته است. در واقع، ارتشاء نوعی سوءاستفاده از قدرت عمومی است که تصمیم اداری را از مسیر قانونی منحرف می‌کند و سلامت نظام اداری را آسیب می‌زند (آقابابایی، ۱۳۸۶: ۱۲۸). رکن معنوی نیز بر آگاهی و قصد مرتشی تأکید دارد (جاویدی و همکاران، ۱۴۰۲، ۸۲). کارمند باید بداند منفعت دریافتی نامشروع است و آن را در برابر اعمال نفوذ اداری بپذیرد. وجود سوءنیت، ارتشاء را از خطاهای اداری یا

در ادبیات حقوقی میان مفاهیم رشوه، ارتشاء، راشی و مرتشی تمایز مفهومی وجود دارد. رشوه عنوان عامی است که به فرایند پرداخت مال یا منفعت برای تأثیرگذاری بر رفتار مأموران عمومی اشاره دارد، در حالی که ارتشاء ناظر بر رفتار طرف دریافت‌کننده یعنی کارمند یا مأمور دولت است که در قبال انجام یا ترک وظیفه اداری، مالی را می‌پذیرد. در این رابطه، «راشی» به شخصی گفته می‌شود که برای دستیابی به منفعت یا تسهیل امور خود اقدام به پرداخت مال یا امتیاز می‌کند و «مرتشی» کسی است که با سوءاستفاده از موقعیت اداری یا اختیارات قانونی، این مال یا امتیاز را دریافت می‌کند. شکل‌گیری این رابطه دو سویه موجب ایجاد چرخه‌ای از فساد می‌شود که نه تنها فرآیندهای اداری را از مسیر قانونی منحرف می‌کند، بلکه زمینه تضعیف اعتماد عمومی و گسترش رفتارهای فسادآمیز را نیز فراهم می‌آورد (عربزاده و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۳۸).

در حقوق کیفری، ارتشاء به‌طور خاص به رفتار کارمند یا مأمور عمومی اطلاق می‌شود که در قبال انجام دادن یا انجام ندادن امری مرتبط با وظایف اداری خود، مال، وجه یا منفعتی را به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم دریافت می‌کند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۰، ۳۴). عنصر اساسی در این تعریف، پیوند میان دریافت منفعت و اعمال اختیار اداری است؛ به‌گونه‌ای که دریافت مال در برابر بهره‌گیری از قدرت عمومی صورت می‌گیرد. به همین دلیل ارتشاء در شمار مهم‌ترین جرایم علیه سلامت نظام اداری قرار می‌گیرد و به‌عنوان یکی از بارزترین مصادیق فساد اداری شناخته می‌شود.

جرم تصرف غیرقانونی نیز از حیث انحراف در استفاده از امکانات دولتی با ارتشاء مرتبط است. کارمندی که اختیار بهره‌برداری از اموال یا امکانات عمومی را دارد، ممکن است در قبال دریافت رشوه این امکانات را برخلاف هدف قانونی در اختیار دیگران قرار دهد (وحدت‌طاهر، ۱۴۰۲، ۱۱۲). همچنین سوءاستفاده از مقام اداری در بسیاری موارد بستر تحقق ارتشاء است، زیرا پذیرش رشوه معمولاً مبتنی بر قدرت و نفوذ اداری است. از همین رو قوانین کیفری این جرایم را در چارچوب مجموعه‌ای از جرایم فساد اداری مورد توجه قرار داده‌اند.

۵-۲. مبانی فقهی جرم‌انگاری ارتشاء

جرم‌انگاری ارتشاء در نظام حقوقی ایران تنها بر ملاحظات اداری یا مصلحت‌های حکمرانی استوار نیست، بلکه ریشه‌های عمیقی در مبانی فقهی و آموزه‌های شرعی دارد. در فقه اسلامی، هرگونه مبادله مالی که به انحراف عدالت، تضییع حقوق دیگران یا فساد در نظام اجتماعی بینجامد، با ممنوعیت و نکوهش جدی روبه‌رو شده است.

۵-۲-۱. ارتشاء در قرآن

در قرآن کریم هرچند واژه ارتشاء به‌صورت اصطلاحی به کار نرفته است، اما مضمون و ماهیت این رفتار در قالب قواعد کلی حاکم بر سلامت روابط مالی و منع تحصیل مال از راه‌های نامشروع مورد نکوهش قرار گرفته است. آیه «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ» به‌طور خاص به وضعیتی اشاره دارد که افراد با پرداخت مال به صاحبان قدرت یا مقام، در پی دستیابی به منافی نامشروع یا تضییع حقوق دیگران هستند.

رفتارهای فاقد قصد مجرمانه متمایز می‌سازد و مبنای مسئولیت کیفری را تشکیل می‌دهد.

۵-۱-۳. جایگاه ارتشاء در جرایم مالی کارکنان دولت

ارتشاء در میان جرایم مالی کارکنان دولت جایگاهی مهم دارد؛ زیرا ماهیت آن بر مبادله نامشروع قدرت اداری با منفعت شخصی استوار است. در این جرم، کارمند دولت با سوءاستفاده از اختیارات قانونی خود در قبال انجام یا ترک وظیفه اداری، مال یا منفعتی از ارباب‌رجوع دریافت می‌کند. چنین رفتاری نه‌تنها سلامت نظام اداری را تضعیف می‌کند، بلکه زمینه بی‌اعتمادی عمومی و اختلال در عدالت اداری را نیز فراهم می‌سازد. از همین رو ارتشاء در کنار جرایمی مانند اختلاس، تصرف غیرقانونی و سوءاستفاده از مقام اداری، از مهم‌ترین مصادیق فساد اداری به شمار می‌آید و در بسیاری موارد با آن‌ها ارتباط نزدیک دارد (حیدری‌زاد، ۱۴۰۳، ۷۷).

اختلاس از نظر سوءاستفاده از موقعیت شغلی با ارتشاء شباهت دارد، اما تفاوت اساسی میان آن‌ها در موضوع جرم است. در اختلاس، کارمند دولت اموال عمومی را که به سبب شغل در اختیار او قرار گرفته است به نفع خود برداشت یا تصاحب می‌کند؛ در حالی که در ارتشاء، منفعت از سوی ارباب‌رجوع و در برابر اعمال نفوذ اداری پرداخت می‌شود. با این حال، در برخی موارد میان این دو جرم ارتباط ایجاد می‌شود؛ به‌گونه‌ای که کارمند برای پنهان ساختن اختلاس یا جلوگیری از گزارش آن، اقدام به دریافت رشوه از افراد ذی‌نفع می‌کند و بدین ترتیب چرخه‌ای از فساد شکل می‌گیرد (باقری، ۱۴۰۰، ۶۳).

۵-۲-۲. ارتشاء در روایات

در منابع روایی اسلامی، حرمت رشوه با صراحت و شدت بیشتری نسبت به بیان‌های کلی قرآنی مورد تأکید قرار گرفته و این رفتار به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل فساد در نظام قضا و اداره امور عمومی معرفی شده است. در این روایات، به‌ویژه بر خطر رشوه در حوزه قضاوت و تصمیم‌گیری‌های حکومتی تأکید شده است؛ زیرا پرداخت مال به صاحبان قدرت یا صاحبان منصب می‌تواند موجب تغییر حکم حق، ترجیح ناحق بر حق و در نهایت فساد در نظام اداری و قضایی گردد (کیانی شاهمرس، ۱۳۹۴، ۱۳۲).

از برجسته‌ترین مضامین روایی در این زمینه، لعن و نکوهش شدید هر سه رکن اصلی این رفتار است؛ به‌گونه‌ای که در احادیث، نه تنها رشوه‌گیرنده، بلکه رشوه‌دهنده و حتی واسطه میان آن دو نیز مورد سرزنش قرار گرفته‌اند. در روایت معروفی از پیامبر اسلام آمده است: «لَعَنَ اللَّهُ الرَّاشِيَ وَالْمُرْتَشِيَ وَالرَّائِشَ بَيْنَهُمَا» (کلینی، ۱۴۰۷، ۱۶۲؛ حر العاملی، ۱۴۰۹، ۸۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ۲۷۴) که بیانگر آن است که تمامی حلقه‌های شکل‌گیری این رفتار در قلمرو حرمت و نکوهش قرار دارند. این بیان روایی نشان می‌دهد که نظام اخلاقی و حقوقی اسلام صرفاً به مجازات دریافت‌کننده مال اکتفا نمی‌کند، بلکه کل فرایند شکل‌گیری رشوه را رفتاری فسادآمیز می‌داند که باید از آن جلوگیری شود (اشرفی، ۱۳۹۹، ۸۷). در تحلیل فقهی این روایات نیز تأکید شده است که چنین مبادله‌ای موجب خروج تصمیم‌گیری از مدار عدالت می‌شود (صابری، ۱۳۹۷، ۱۰۴) و به همین

چنین وضعیتی از نظر ماهوی با ساختار جرم ارتشاء همخوانی دارد؛ زیرا در این جرم نیز مال یا منفعتی برای تأثیرگذاری بر تصمیم صاحبان اختیار پرداخت می‌شود (طالبی کلیشمی، ۱۳۹۶، ۹۰). از منظر فقه اسلامی، این آیات مبنای مهمی برای استنباط حرمت رشوه به شمار می‌آیند. پیوند میان پرداخت مال و انحراف در تصمیم‌گیری، موجب می‌شود که چنین مالی فاقد مشروعیت تلقی گردد و در قلمرو اموال حاصل از باطل قرار گیرد. (خیرخواهان، ۱۴۰۰، ۷۴). به همین دلیل، فقیهان با اتکا به این آیات، ارتشاء را از مصادیق روشن فساد مالی دانسته‌اند؛ زیرا در این رفتار، مال در برابر استفاده نادرست از قدرت عمومی مبادله می‌شود و نتیجه آن اخلال در عدالت و نظم اجتماعی است (کاکویی دینکی، ۱۴۰۰، ۸۳؛ العلی، ۱۴۰۲، ۱۵۶).

فقه اسلامی با تکیه بر آیات مرتبط با اکل مال به باطل، مبنایی استوار برای تحریم ارتشاء ارائه کرده است. برداشت فقهی از این آیات بر این اصل استوار است که هر مالی که در برابر تغییر مسیر حق، تعطیل عدالت یا ترجیح منافع شخصی بر مصالح عمومی پرداخت شود، مصداق بارز مال نامشروع است و در دایره ممنوعیت شرعی قرار می‌گیرد. فقها در این استناد، رابطه میان پرداخت مال و انحراف در اعمال وظیفه را محور تحلیل قرار می‌دهند (خیرخواهان، ۱۴۰۰، ۷۸). بر همین مبنا، فقه با استناد به قاعده کلی منع اکل مال به باطل، ارتشاء را رفتاری می‌داند که نه تنها مشروعیت شرعی ندارد، بلکه در زمره بارزترین مصادیق فساد ساختاری قرار می‌گیرد.

پرداخت به قاضی یا کارگزار وجود ندارد. (علامه حلی، ۱۴۱۲ق، ۱۶۸؛ امام خمینی، ۱۴۱۵، ۱۲۷). بدین ترتیب، نظام فقهی امامیه رشوه را نه فقط گناه فردی، بلکه تهدیدی برای ساختار عدالت و اعتماد اجتماعی دانسته و بر حرمت مطلق آن تأکید می‌کند (انجفی، ۱۴۰۴ق، ۶۵).

۵-۲-۴. تأثیر مبانی فقهی بر قانونگذاری کیفری ایران

مبانی فقهی نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری و جهت‌دهی به سیاست تقنینی نظام کیفری ایران داشته‌اند و این تأثیر به‌ویژه در جرم‌انگاری رفتارهایی مانند رشوه به‌خوبی قابل مشاهده است. در نظام حقوقی ایران، بسیاری از جرایم مالی مرتبط با کارکنان دولت، ریشه در قواعد فقهی دارند که بر حرمت تحصیل مال از طریق نامشروع، لزوم رعایت عدالت و ممنوعیت سوءاستفاده از موقعیت قدرت تأکید می‌کنند. بر این اساس، قانونگذار با الهام از مفاهیمی همچون اکل مال به باطل، قاعده لاضرر و ضرورت حفظ عدالت در قضا و اداره امور عمومی، رفتارهایی را که موجب انحراف در انجام وظایف عمومی می‌شود در قلمرو جرم قرار داده است. این تأثیر صرفاً در اصل جرم‌انگاری متوقف نمانده، بلکه در تعیین قلمرو مسئولیت کیفری و شدت واکنش کیفری نیز نمود یافته است. در واقع، مبانی فقهی با تأکید بر صیانت از عدالت و جلوگیری از فساد در ساختار قدرت، به قانونگذار این امکان را داده‌اند که رفتارهایی مانند اخذ یا پرداخت مال برای تغییر تصمیمات اداری و قضایی را به‌عنوان تهدیدی علیه نظم عمومی و سلامت نظام اداری تلقی کند. از این منظر، جرم‌انگاری ارتشاء در حقوق کیفری ایران را

دلیل در شمار مصادیق آشکار فساد اقتصادی و اداری قرار می‌گیرد.

۵-۲-۳. دیدگاه فقهای امامیه درباره رشوه

در فقه امامیه، رشوه یکی از مصادیق بارز فساد مالی و انحراف از عدالت تلقی می‌شود و تحلیل فقهی آن به‌ویژه در دو عرصه قضاوت و امور اداری به‌طور دقیق مورد بررسی قرار گرفته است. در حوزه قضاوت، رشوه موجب خروج قاضی از مسیر حق و بی‌طرفی می‌شود و هرگونه مال‌گیری در برابر تغییر حکم، یا حتی تسریع در رسیدگی، مصادق «اکل مال به باطل» شمرده می‌گردد؛ به نحوی که حرمت آن نه تنها بر اساس نصوص قرآنی بلکه با روایات متعدد تقویت شده است که در آن‌ها لعن قاضی رشوه‌گیر، رشوه‌دهنده و واسطه با تأکید شدید بیان شده است (کیانی شاهرس، ۱۳۹۴، ۱۳۲). فقهای امامیه تصریح دارند که اخذ مال در مقام داوری، سبب فساد رأی، سلب عدالت، و سقوط منصب قضا می‌شود، چه حکم مطابق حق باشد و چه ناحق؛ زیرا اصل رفتار مزبور، موجب ایجاد شبهه در سلامت نیت و تزلزل اعتماد عمومی است (اشرفی، ۱۳۹۹، ۸۷).

در امور اداری نیز رشوه به هر نوع مال یا منفعتی اطلاق می‌شود که مأمور برای انجام یا ترک کاری که در حدود وظایف اوست، دریافت می‌کند. این رفتار از نظر فقهی تفاوتی با رشوه در قضا ندارد، زیرا در هر دو مورد، مبنا اخلال در عدالت و ترجیح منافع شخصی بر مصالح عمومی است (صابری، ۱۳۹۷، ۱۰۴). قلمرو حرمت رشوه در فقه امامیه مطلق است؛ یعنی تفاوتی میان مقاصد مالی و غیرمالی، میان حکم مطابق حق یا ناحق، یا میان

اثر بازدارندگی بیشتری ایجاد شود (میرعربی، زوآر، ۱۴۰۲، ۹۵).

در کنار این قانون، مقررات قانون مجازات اسلامی نیز در تبیین عناصر مسئولیت کیفری، شرایط تحقق جرم و قواعد عمومی مجازات‌ها نقش مکمل ایفا می‌کند و چارچوب کلی واکنش کیفری را مشخص می‌سازد. بدین ترتیب، جرم ارتشاء در بستر نظام عمومی مسئولیت کیفری تحلیل می‌شود و عناصر مادی و معنوی آن در پرتو قواعد کلی حقوق کیفری مورد ارزیابی قرار می‌گیرد (عربزاده، و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۴۰). افزون بر این، مقررات اداری و انضباطی مرتبط با کارکنان دولت نیز به‌عنوان لایه‌ای تکمیلی از سیاست تقنینی عمل می‌کنند؛ به‌گونه‌ای که در کنار مجازات کیفری، ضمانت‌اجراهایی مانند تعلیق، انفصال یا محرومیت از مشاغل اداری برای مرتکبان پیش‌بینی شده است (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۰، ۷۲). این هم‌افزایی میان قواعد کیفری و اداری نشان می‌دهد که سیاست تقنینی ایران در قبال ارتشاء صرفاً بر مجازات تکیه ندارد، بلکه با ترکیب ابزارهای کیفری و اداری در پی کنترل مؤثرتر این پدیده و کاهش زمینه‌های بروز آن در ساختارهای اداری است.

۵-۳-۲. ارکان قانونی جرم ارتشاء در حقوق ایران

در حقوق کیفری ایران، تحقق جرم ارتشاء مستلزم وجود شرایط و ارکانی است که قانونگذار برای تمایز این رفتار از سایر تخلفات مالی یا اداری پیش‌بینی کرده است. نخستین رکن مهم در این جرم، ویژگی مرتکب آن است؛ به این معنا که ارتشاء اساساً از

می‌توان انعکاسی از پیوند میان آموزه‌های فقهی و ملاحظات حکمرانی دانست؛ پیوندی که هدف آن جلوگیری از فساد، حفظ اعتماد عمومی و تضمین سلامت فرآیندهای تصمیم‌گیری در ساختار حاکمیتی است.

۵-۳. سیاست جنایی تقنینی ایران در قبال جرم ارتشاء

بررسی سیاست جنایی تقنینی ایران در قبال جرم ارتشاء مستلزم توجه به نحوه مداخله قانونگذار در جرم‌انگاری این رفتار، تعیین عناصر و قلمرو آن و همچنین پیش‌بینی ضمانت‌اجراهای کیفری متناسب با آن است.

۵-۳-۱. جرم‌انگاری ارتشاء در قوانین ایران

جرم‌انگاری ارتشاء در نظام حقوقی ایران را می‌توان نتیجه تلاش قانونگذار برای صیانت از سلامت نظام اداری و جلوگیری از انحراف در فرآیند تصمیم‌گیری عمومی دانست. در این چارچوب، مهم‌ترین ابزار تقنینی برای مقابله با این پدیده «قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری» است که با رویکردی سخت‌گیرانه، دریافت هرگونه مال، وجه یا منفعت از سوی کارکنان و مأموران دولتی در قبال انجام یا ترک وظیفه اداری را جرم تلقی کرده و برای آن ضمانت‌اجراهای نسبتاً شدید پیش‌بینی کرده است. اهمیت این قانون در آن است که ارتشاء را صرفاً یک تخلف اداری تلقی نمی‌کند، بلکه آن را رفتاری علیه سلامت ساختار حکمرانی و عدالت اداری می‌داند؛ از این رو با تعیین مجازات‌هایی همچون حبس، جزای نقدی، انفصال از خدمات دولتی و ضبط مال ناشی از جرم، تلاش شده است

قانونگذار در مواجهه با این پدیده است؛ زیرا ارتشاء صرفاً یک تخلف مالی تلقی نمی‌شود، بلکه رفتاری است که به طور مستقیم سلامت نظام اداری، عدالت در تصمیم‌گیری‌های عمومی و اعتماد شهروندان به حاکمیت را تهدید می‌کند. از همین رو، قانونگذار تلاش کرده است با ترکیبی از مجازات‌های سالب آزادی، مالی و اداری، واکنشی چندبعدی نسبت به این جرم ایجاد کند. این رویکرد نشان می‌دهد که مقابله با ارتشاء تنها با مجازات شخص مرتکب محدود نمی‌شود، بلکه هدف آن قطع منفعت نامشروع، جلوگیری از تکرار جرم و حذف بسترهای سوءاستفاده از قدرت اداری است. (حیدری‌زاد، ۱۴۰۳، ۱۴۲).

در چارچوب قوانین کیفری ایران، مجازات‌های پیش‌بینی‌شده برای ارتشاء به گونه‌ای تنظیم شده‌اند که هم جنبه تنبیهی داشته باشند و هم کارکرد پیشگیرانه ایفا کنند. مجازات حبس به عنوان مهم‌ترین واکنش کیفری در این جرم، با هدف ایجاد بازدارندگی و نشان دادن شدت تقبیح اجتماعی این رفتار در نظر گرفته شده است؛ زیرا ارتشاء به دلیل ارتباط مستقیم با ساختار قدرت، می‌تواند آثار گسترده‌ای بر عدالت اداری و اقتصادی بر جای بگذارد (وحدت‌طاهر، ۱۴۰۲، ۱۱۸). در کنار آن، جزای نقدی به منظور خنثی کردن منافع مالی ناشی از جرم پیش‌بینی شده است تا مرتکب نتواند از طریق دریافت مال یا منفعت، سودی از رفتار مجرمانه خود کسب کند و هزینه ارتکاب جرم به طور قابل توجهی افزایش یابد. علاوه بر این دو واکنش کیفری، انفصال از خدمت نیز به عنوان یک ضمانت‌اجرای اداری - کیفری نقش مهمی در

جرایم خاص محسوب می‌شود و تحقق آن منوط به آن است که مرتکب در زمره کارکنان یا مأموران خدمات عمومی قرار داشته باشد. محدود کردن دایره مرتکبان به این گروه، نشان‌دهنده آن است که قانونگذار ارتشاء را نه صرفاً یک معامله نامشروع، بلکه سوءاستفاده از موقعیت و اختیار اداری تلقی می‌کند؛ زیرا شخص مرتکب با اتکا به جایگاه سازمانی خود قادر به تأثیرگذاری بر تصمیمات اداری یا قضایی است (نصیری، ۱۴۰۲، ۱۰۱).

رکن دیگر، موضوع جرم است که شامل هر نوع مال، وجه، سند پرداخت یا منفعتی می‌شود که در قبال انجام یا ترک عملی مرتبط با وظیفه اداری دریافت می‌گردد. گستردگی مفهوم موضوع جرم بیانگر آن است که قانونگذار تلاش کرده است تمامی اشکال انتفاع نامشروع ناشی از موقعیت اداری را در قلمرو جرم قرار دهد و از محدود شدن آن به پرداخت‌های نقدی جلوگیری کند (آقابابایی، ۱۳۸۶، ۱۲۴). در کنار این موارد، وجود رابطه میان دریافت مال یا منفعت و وظیفه اداری مرتکب اهمیت اساسی دارد (جاویدی و همکاران، ۱۴۰۲، ۸۰). در واقع، همین پیوند میان منفعت دریافتی و اختیار اداری است که رفتار مزبور را به فساد اداری تبدیل می‌کند و آن را از روابط مالی عادی متمایز می‌سازد. چنین ساختاری نشان می‌دهد که قانونگذار با تمرکز بر سوءاستفاده از قدرت اداری، ارتشاء را به‌عنوان تهدیدی علیه سلامت نظام اداری و اعتماد عمومی جرم‌انگاری کرده است.

۵-۳-۳. ضمانت اجرای کیفری

ضمانت‌اجراهای کیفری پیش‌بینی‌شده برای جرم ارتشاء در حقوق ایران بیانگر رویکرد سخت‌گیرانه

با وجود این نقاط قوت، سیاست تقنینی موجود با کاستی‌هایی نیز مواجه است که می‌تواند کارایی آن را در مبارزه با ارتشاء کاهش دهد. یکی از مهم‌ترین چالش‌ها پراکندگی مقررات مرتبط با جرایم مالی کارکنان دولت در قوانین مختلف است که گاه موجب ابهام در تفسیر و اجرای مقررات می‌شود. افزون بر این، تمرکز اصلی مقررات بر ارتشاء در بخش دولتی موجب شده است که برخی جلوه‌های نوین فساد، به‌ویژه در روابط میان بخش خصوصی و حوزه‌های شبه‌دولتی، به طور کامل در قلمرو مقررات کیفری قرار نگیرند.

۴-۵. سیاست جنایی قضایی ایران در مقابله با ارتشاء

سیاست جنایی در حوزه مبارزه با ارتشاء تنها به جرم‌انگاری و پیش‌بینی مجازات‌ها در قوانین محدود نمی‌شود، بلکه نحوه تفسیر و اجرای این مقررات در فرآیند قضایی نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در میزان کارآمدی آن دارد.

۴-۵-۱. شیوه رسیدگی به جرایم ارتشاء

رسیدگی به جرایم ارتشاء در نظام حقوقی ایران مستلزم وجود سازوکاری قضایی است که بتواند هم در مرحله کشف جرم و هم در مرحله تعقیب و دادرسی، واکنشی مؤثر و قاطع نسبت به این پدیده فسادآمیز نشان دهد. از حیث صلاحیت رسیدگی، ماهیت اداری و حکومتی مرتکبان موجب شده است که بخش مهمی از پرونده‌های ارتشاء در دادگاه‌های کیفری عمومی رسیدگی شود، اما در مواردی که مرتکب از مقامات و مدیران عالی‌رتبه باشد، صلاحیت رسیدگی در مراجع خاص‌تری متمرکز می‌شود تا از یک سو تخصص لازم برای بررسی این

سیاست مقابله با ارتشاء دارد؛ زیرا هدف آن حذف فرد مرتکب از موقعیتی است که زمینه سوءاستفاده از قدرت اداری را فراهم کرده است (باقری، ۱۴۰۰، ۷۶). چنین تدبیری در واقع تلاشی برای بازگرداندن سلامت به نظام اداری و جلوگیری از تکرار رفتارهای مشابه در ساختارهای حکمرانی محسوب می‌شود. ترکیب این سه نوع واکنش نشان می‌دهد که قانونگذار در برخورد با ارتشاء، رویکردی مبتنی بر مجازات، بازدارندگی و پاکسازی ساختار اداری را به طور همزمان دنبال کرده است.

۳-۴-۵. ارزیابی سیاست تقنینی ایران

سیاست تقنینی ایران در قبال جرم ارتشاء در مجموع نشان‌دهنده توجه قانونگذار به خطرات گسترده این پدیده برای سلامت نظام اداری و اعتماد عمومی است. یکی از نقاط قوت این سیاست، جرم‌انگاری صریح و نسبتاً گسترده رفتارهای مرتبط با دریافت مال یا منفعت در قبال انجام یا ترک وظایف اداری است؛ امری که نشان می‌دهد قانونگذار تلاش کرده است دامنه شمول مقررات کیفری را به گونه‌ای تنظیم کند که انواع شیوه‌های سوءاستفاده از موقعیت اداری را در بر گیرد. پیش‌بینی مجموعه‌ای از ضمانت‌اجراه‌های متنوع مانند حبس، جزای نقدی و انفصال از خدمت نیز از دیگر جنبه‌های مثبت این رویکرد محسوب می‌شود؛ زیرا این ترکیب امکان مقابله هم‌زمان با مرتکب، منفعت نامشروع و موقعیت اداری فسادزا را فراهم می‌کند. همچنین تشدید مجازات در برخی موارد، بیانگر تلاش برای ایجاد بازدارندگی و ارسال پیام جدی نسبت به قبح اجتماعی این جرم است.

۵-۴-۲. نقش دستگاه قضایی در پیشگیری و مقابله با ارتشاء

دستگاه قضایی در نظام عدالت کیفری نقشی فراتر از رسیدگی صرف به پرونده‌های ارتشاء ایفا می‌کند و می‌تواند از طریق سیاست‌های قضایی و شکل‌دهی به رویه‌های دادرسی، در پیشگیری و مقابله مؤثر با این جرم نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد. سیاست‌های قضایی در این حوزه زمانی کارآمد خواهند بود که بر اصل قاطعیت در برخورد با فساد اداری، تسریع در رسیدگی به پرونده‌ها و تضمین بی‌طرفی و استقلال در فرایند دادرسی استوار باشند. اتخاذ چنین رویکردی موجب می‌شود پیام روشنی به کارگزاران اداری و جامعه ارسال شود مبنی بر اینکه سوءاستفاده از مقام عمومی با واکنش جدی نظام عدالت کیفری مواجه خواهد شد (صابری، ۱۳۹۷، ۱۷۶). از سوی دیگر، سیاست‌های قضایی می‌توانند با تأکید بر شفافیت در رسیدگی‌ها، حمایت از گزارش‌دهندگان فساد و تقویت همکاری میان مراجع نظارتی و قضایی، زمینه کشف سریع‌تر موارد ارتشاء را فراهم سازند و بدین ترتیب نقش پیشگیرانه دستگاه قضایی را تقویت کنند (کیانی شاهر، ۱۳۹۴، ۱۹۸).

در کنار سیاست‌های کلی، رویه قضایی نیز در شکل‌دهی به نحوه برخورد با جرم ارتشاء اهمیت قابل توجهی دارد. تفسیر دادگاه‌ها از عناصر جرم، نحوه ارزیابی ادله و شیوه تعیین مجازات می‌تواند در عمل دامنه و شدت واکنش کیفری نسبت به این پدیده را مشخص کند. هنگامی که رویه قضایی بر تفسیر دقیق مقررات و برخورد قاطع با مرتکبان تأکید داشته باشد، این امر به تدریج به شکل‌گیری

نوع جرایم فراهم گردد و از سوی دیگر از نفوذ احتمالی مرتکبان در فرایند رسیدگی جلوگیری شود. تمرکز صلاحیت در چنین مراجع قضایی را می‌توان تلاشی برای تقویت کارآمدی دستگاه عدالت کیفری در مقابله با فساد اداری دانست، زیرا جرایم ارتشاء غالباً با پیچیدگی‌های مالی و اداری همراه هستند و رسیدگی به آن‌ها نیازمند دقت و تخصص بیشتر است (طالبی کلیشمی، ۱۳۹۶، ۱۱۲).

از سوی دیگر، مرحله کشف و تعقیب این جرایم نقشی تعیین‌کننده در موفقیت سیاست جنایی قضایی ایفا می‌کند؛ زیرا ارتشاء معمولاً در بستر روابط پنهان میان راشی و مرتشی شکل می‌گیرد و به همین دلیل کشف آن دشوارتر از بسیاری از جرایم عادی است. در چنین شرایطی، نقش نهادهای نظارتی، گزارش‌های مردمی، بازرسی‌های اداری و اقدامات ضابطان دادگستری در شناسایی و مستندسازی این رفتارها اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. پس از کشف جرم نیز دادسرا با انجام تحقیقات مقدماتی، جمع‌آوری دلایل و ارزیابی قرائن، زمینه تعقیب کیفری مرتکبان را فراهم می‌سازد و در صورت احراز عناصر جرم، پرونده را برای رسیدگی به دادگاه صالح ارسال می‌کند (کاکویی دینکی، ۱۴۰۰، ۱۸۶). کارآمدی این فرایند زمانی افزایش می‌یابد که میان نهادهای نظارتی و دستگاه قضایی هماهنگی مؤثری برقرار باشد و رسیدگی به پرونده‌های ارتشاء با سرعت، دقت و قاطعیت انجام گیرد؛ زیرا تأخیر یا ابهام در فرایند تعقیب می‌تواند آثار بازدارندگی سیاست جنایی را کاهش دهد.

و ضعف نظام‌های نظارتی می‌تواند زمینه‌های بروز ارتشاء را تقویت کند و در عین حال فرایند مقابله با آن را دشوار سازد. در چنین شرایطی، اگر سازوکارهای شفافیت اداری و پاسخگویی نهادی به اندازه کافی تقویت نشده باشد، امکان پنهان ماندن رفتارهای فسادآمیز افزایش می‌یابد. همچنین در مواردی که هماهنگی لازم میان نهادهای نظارتی، اجرایی و قضایی وجود نداشته باشد، روند شناسایی و تعقیب این جرایم با کندی و پراکندگی مواجه می‌شود و کارآمدی سیاست‌های مقابله‌ای کاهش می‌یابد (عربزاده، و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۴۸). افزون بر این، ضعف فرهنگ گزارش‌دهی فساد و نگرانی از پیامدهای اداری یا اجتماعی افشای تخلفات نیز از دیگر موانع عملی در مسیر مبارزه با ارتشاء محسوب می‌شود (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۰، ۶۷). در نتیجه، مقابله مؤثر با این جرم تنها به تشدید مجازات‌ها محدود نمی‌شود، بلکه مستلزم اصلاح ساختارهای اداری، تقویت نظارت نهادی و ایجاد بسترهای امن برای افشای فساد است.

۵-۵. رویکرد اسناد بین‌المللی در مبارزه با ارتشاء

گسترش پدیده فساد و به‌ویژه ارتشاء در دهه‌های اخیر موجب شده است که مبارزه با این جرم از سطح نظام‌های حقوقی ملی فراتر رفته و به یکی از دغدغه‌های مهم جامعه بین‌المللی تبدیل شود. در همین راستا، اسناد و معاهدات بین‌المللی متعددی با هدف پیشگیری، جرم‌انگاری و تقویت همکاری‌های بین‌المللی در مقابله با فساد و ارتشاء تدوین شده‌اند.

استانداردی پایدار در رسیدگی به جرایم فساد اداری منجر می‌شود و از بروز برداشته‌های متعارض در محاکم جلوگیری می‌کند (اشرافی، ۱۳۹۹، ۲۱۴). همچنین ثبات و انسجام در آرای قضایی می‌تواند اعتماد عمومی به کارآمدی دستگاه عدالت را افزایش داده و نقش بازدارندگی مقررات کیفری را تقویت کند. در مقابل، هرگونه تشتت در رویه‌های قضایی یا تساهل در برخورد با این جرایم ممکن است زمینه تداوم و گسترش رفتارهای فسادآمیز را فراهم آورد؛ از این رو تقویت رویکرد منسجم و قاطع در رویه قضایی، یکی از مؤلفه‌های مهم سیاست جنایی در مبارزه با ارتشاء به شمار می‌آید.

۵-۴-۳. چالش‌های عملی در برخورد با ارتشاء

برخلاف بسیاری از جرایم که دارای بزه‌دیده مشخص و آشکار هستند، در ارتشاء معمولاً طرفین معامله نامشروع دارای منافع مشترک‌اند و همین امر موجب می‌شود انگیزه‌ای برای افشای جرم وجود نداشته باشد. این ویژگی فرایند کشف و اثبات جرم را با دشواری‌های جدی مواجه می‌کند و دستگاه‌های نظارتی و قضایی را ناگزیر می‌سازد که برای شناسایی چنین رفتارهایی به شیوه‌های دقیق‌تر نظارتی و اطلاعاتی متوسل شوند. در بسیاری از موارد نیز ارتشاء در قالب روابط غیررسمی، هدایا یا امتیازات غیرمستقیم تحقق می‌یابد که تشخیص مرز میان رفتارهای متعارف اداری و اعمال مجرمانه را پیچیده‌تر می‌سازد (میرعربی و زوار، ۱۴۰۲، ۹۵).

از سوی دیگر، برخی چالش‌ها به ساختارهای اداری و سازمانی مرتبط است. وجود بوروکراسی پیچیده، تمرکز گسترده اختیارات در دست برخی کارگزاران

۵-۵-۱. اسناد الزام آور بین‌المللی

در اسناد الزام آور بین‌المللی، کنوانسیون مبارزه با فساد ملل متحد جایگاه محوری دارد؛ زیرا جامع‌ترین و گسترده‌ترین سند بین‌المللی است که دولت‌ها را به جرم‌انگاری اشکال مختلف ارتشاء ملزم می‌کند. این کنوانسیون با تصریح بر جرم‌انگاری رشوه دادن و رشوه گرفتن کارکنان عمومی داخلی و خارجی، ارتشاء در بخش خصوصی و نیز رشوه فرامرزی، چارچوبی یکپارچه برای مقابله با ابعاد گوناگون این جرم ایجاد می‌کند. افزون بر آن، مواد مربوط به پیشگیری، مانند ایجاد نهادهای مستقل نظارت اداری و توسعه نظام‌های شفافیت، نشان می‌دهد که مبارزه با ارتشاء تنها معطوف به واکنش کیفری نیست، بلکه مستلزم اصلاح ساختارهای حکمرانی نیز می‌باشد. این سند همچنین دولت‌ها را ملزم می‌کند سازوکارهایی برای مصادره و استرداد عواید حاصل از فساد پیش‌بینی کنند و از طریق همکاری‌های فراملی، امکان تعقیب بین‌المللی مرتکبان را فراهم آورند؛ موضوعی که نقش اساسی در کاهش پناهگاه‌های امن برای افراد فاسد ایفا می‌کند (دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، ۲۰۲۱، ۷).

در سطح منطقه‌ای، اسناد الزام آور جدید نیز بر تقویت همکاری‌های بین‌المللی تأکید دارند. این اسناد معمولاً دولت‌ها را متعهد می‌سازند که با هماهنگی در قواعد شکلی و ماهوی، روندهایی مانند استرداد مجرمان، تبادل اطلاعات مالی و اجرای مشترک تحقیقات را تسهیل کنند؛ اغلب دستورالعمل‌های اتحادیه اروپا از این قبیل می‌باشند. چنین رویکردی سبب می‌شود مبارزه با

ارتشاء از سطح داخلی فراتر رفته و در قالب شبکه‌ای بین‌المللی از سازوکارهای الزام آور سامان یابد (سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، ۲۰۲۱، ۱۱). با این حال، اجرای کامل این تعهدات برای بسیاری از کشورها با چالش‌هایی مانند تفاوت نظام‌های حقوقی، تعارض با قوانین اساسی داخلی و محدودیت ظرفیت نهادی مواجه است (بانک جهانی و دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، ۲۰۲۱، ۴۳). بنابراین، میزان موفقیت این اسناد در گرو توانایی دولت‌ها در انطباق دادن استانداردهای بین‌المللی با ساختارهای داخلی و ارتقای نهادهای نظارتی و قضایی است؛ امری که می‌تواند مشروعیت و کارآمدی نظام مقابله با ارتشاء را به شکل معناداری تقویت کند.

۵-۵-۲. اسناد غیرالزام آور و توصیه‌های بین‌المللی

در کنار اسناد الزام آور، مجموعه‌ای از اسناد غیرالزام آور و توصیه‌های بین‌المللی نیز نقش مهمی در هدایت سیاست‌های مقابله با ارتشاء ایفا می‌کنند. این اسناد با آنکه تعهد حقوقی سخت برای دولت‌ها ایجاد نمی‌کنند، اما از طریق ارائه استانداردها و اصول راهنما، چارچوبی هنجاری برای اصلاح ساختارهای اداری و تقویت نظام‌های پیشگیری از فساد فراهم می‌سازند. برای نمونه، توصیه‌های سازمان همکاری و توسعه اقتصادی درباره مبارزه با رشوه در معاملات تجاری بین‌المللی که در سال‌های اخیر به‌روزرسانی شده است، مجموعه‌ای از استانداردهای عملی در زمینه شفافیت مالی، مسئولیت شرکت‌ها، نظام‌های کنترل داخلی و گزارش‌دهی تخلفات ارائه می‌کند و دولت‌ها را به

دولت‌ها را به همگرایی در سیاست‌های پیشگیرانه و مدیریتی در حوزه مقابله با ارتشاء سوق می‌دهند.

۵-۵-۳. تطبیق سیاست جنایی ایران با استانداردهای بین‌المللی

سیاست جنایی ایران در قبال جرم ارتشاء در بسیاری از جنبه‌ها با استانداردهای پذیرفته‌شده بین‌المللی همگرایی قابل توجهی دارد، هرچند در برخی ابعاد نیز تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای مشاهده می‌شود. از حیث همگرایی، مهم‌ترین نقطه اشتراک در شناسایی ارتشاء به عنوان یکی از مهم‌ترین مصادیق فساد اداری و اقتصادی و ضرورت مقابله کیفی با آن است. نظام حقوقی ایران همانند استانداردهای بین‌المللی، ارتشاء را رفتاری مخل سلامت اداری، عدالت در ارائه خدمات عمومی و اعتماد عمومی به نهادهای حکومتی تلقی می‌کند و از این رو با جرم‌انگاری صریح آن، تعیین مجازات‌های نسبتاً شدید و پیش‌بینی مسئولیت کیفی برای کارمندان و مأموران دولتی، تلاش کرده است واکنش قاطعی در برابر این رفتار مجرمانه نشان دهد. همچنین در برخی مقررات، توجه به جنبه‌های پیشگیرانه مانند تشدید نظارت اداری، کنترل رفتار مالی کارگزاران عمومی و برخورد با واسطه‌های ارتشاء، نشان‌دهنده حرکت سیاست جنایی ایران به سمت رویکردی است که در سطح بین‌المللی نیز مورد تأکید قرار گرفته است.

با این حال، در کنار این همگرایی‌ها، تفاوت‌هایی نیز میان سیاست جنایی ایران و استانداردهای بین‌المللی مشاهده می‌شود که بیشتر به حوزه شیوه‌های پیشگیری و ساختارهای نهادی مربوط است. در حالی که رویکردهای بین‌المللی علاوه بر

ایجاد سازوکارهای پیشگیرانه در بخش عمومی و خصوصی ترغیب می‌نماید. همچنین مجموعه دستورالعمل‌های مربوط به مدیریت تعارض منافع در بخش عمومی، بر ضرورت شفافیت در تصمیم‌گیری‌های اداری، اعلام منافع مالی مسئولان و ایجاد سازوکارهای نظارتی برای جلوگیری از سوءاستفاده از مقام اداری تأکید دارد؛ امری که می‌تواند زمینه‌های شکل‌گیری رشوه و تبانی اداری را کاهش دهد (سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، ۲۰۲۴، ۷).

از سوی دیگر، اسناد راهنمای منتشرشده در چارچوب برنامه‌های بین‌المللی مبارزه با فساد، به‌ویژه دستورالعمل‌های اجرایی مرتبط با کنوانسیون جهانی مبارزه با فساد، نمونه‌ای از استانداردهای غیرالزام‌آور محسوب می‌شوند که با هدف تسهیل اجرای تعهدات ضدفساد تدوین شده‌اند. این اسناد با ارائه الگوهای عملی در حوزه‌هایی مانند حمایت از گزارش‌دهندگان فساد، ارتقای شفافیت در تدارکات عمومی و تقویت همکاری میان نهادهای نظارتی، تلاش می‌کنند ظرفیت نهادی دولت‌ها را برای پیشگیری از ارتشاء افزایش دهند (دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، ۲۰۲۴، ۱۴). در مجموع، ویژگی مهم این اسناد آن است که به‌جای تمرکز صرف بر جرم‌انگاری و مجازات، بر اصلاح بسترهای ساختاری فساد و ارتقای سلامت اداری تأکید دارند و از این طریق به تدریج استانداردهای مشترکی در سطح بین‌المللی شکل می‌دهند؛ استانداردهایی که هرچند الزام‌آور نیستند، اما از طریق ایجاد انتظارات هنجاری و فشار حرفه‌ای،

نیز انعکاس یافته و سبب شده است که قانونگذار ایرانی با جرم‌انگاری صریح ارتشاء و تعیین ضمانت اجراهای نسبتاً شدید، تلاش کند از سلامت نظام اداری و عدالت در ارائه خدمات عمومی حمایت کند.

پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش اساسی بود که سیاست جنایی ایران در قبال جرم ارتشاء تا چه اندازه متأثر از مبانی فقهی است و این سیاست تا چه حد با استانداردهای بین‌المللی مبارزه با فساد همخوانی دارد. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که از حیث مبانی نظری، جرم‌انگاری ارتشاء در نظام حقوقی ایران به طور قابل توجهی متأثر از آموزه‌های فقهی است و بسیاری از عناصر ارزشی حاکم بر این جرم‌انگاری ریشه در همین مبانی دارند. در عین حال، مقایسه سیاست جنایی ایران با الگوهای بین‌المللی نشان می‌دهد که در حوزه جرم‌انگاری و تعیین واکنش کیفری، همگرایی قابل توجهی میان نظام حقوقی ایران و استانداردهای بین‌المللی وجود دارد، زیرا در هر دو رویکرد ارتشاء به عنوان رفتاری تهدیدکننده نظم اداری و عدالت اجتماعی تلقی شده و با ضمانت اجراهای کیفری مواجه می‌شود. با این حال، تفاوت‌هایی نیز در شیوه‌های مقابله با این پدیده مشاهده می‌شود؛ به گونه‌ای که در بسیاری از استانداردهای بین‌المللی تأکید بیشتری بر سازوکارهای پیشگیرانه، شفافیت نهادی، مدیریت تعارض منافع و تقویت نظام‌های نظارتی دیده می‌شود، در حالی که سیاست جنایی ایران همچنان بیشتر بر واکنش کیفری پس از وقوع جرم متمرکز است.

جرم‌انگاری، تأکید گسترده‌ای بر سازوکارهای ساختاری مانند شفافیت نهادی، مدیریت تعارض منافع، حمایت از گزارش‌دهندگان فساد و تقویت نظام‌های پاسخگویی اداری دارند، سیاست جنایی ایران هنوز تا حد زیادی بر واکنش کیفری و مجازات پس از وقوع جرم متمرکز است. به بیان دیگر، در نظام حقوقی ایران جنبه سرکوبگرانه و کیفری مقابله با ارتشاء برجسته‌تر از تدابیر نهادی و پیشگیرانه است. در نتیجه می‌توان گفت سیاست جنایی ایران از حیث جرم‌انگاری و واکنش کیفری تا حد زیادی با معیارهای بین‌المللی همسو است، اما در حوزه تدابیر پیشگیرانه و سازوکارهای نهادی همچنان ظرفیت قابل توجهی برای توسعه و انطباق بیشتر با استانداردهای نوین جهانی وجود دارد.

۶. نتیجه

بررسی سیاست جنایی ایران در قبال جرم ارتشاء با رویکردی به مبانی فقهی و استانداردهای بین‌المللی نشان می‌دهد که این پدیده از دیرباز به عنوان رفتاری فسادزا و تهدیدکننده عدالت اداری و اعتماد عمومی مورد توجه نظام‌های حقوقی قرار داشته است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که جرم‌انگاری ارتشاء در حقوق ایران تنها مبتنی بر ملاحظات اداری و حکمرانی نیست، بلکه ریشه‌های عمیقی در مبانی فقهی و آموزه‌های دینی دارد. در منابع فقهی، رشوه به عنوان مصداقی از تصرف نامشروع در اموال و از مظاهر فساد در مناسبات اجتماعی تلقی شده و بر همین اساس، ممنوعیت آن با استناد به آیات قرآن، روایات و دیدگاه‌های فقهای امامیه مورد تأکید قرار گرفته است. این مبانی فکری و ارزشی در فرآیند قانونگذاری کیفری

مقررات مرتبط با جرایم اداری و مالی می‌تواند به شفافیت بیشتر و اجرای دقیق‌تر قوانین منجر شود.

در کنار این اقدامات، توسعه سیاست‌های پیشگیرانه نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. تقویت فرهنگ سلامت اداری، آموزش اصول اخلاق حرفه‌ای به کارکنان دولت، ایجاد سازوکارهای حمایت از گزارش‌دهندگان فساد و تقویت پاسخگویی نهادهای عمومی، از جمله اقداماتی است که می‌تواند نقش مهمی در کاهش زمینه‌های بروز ارتشاء ایفا کند. رویکرد پیشگیرانه همچنین ایجاب می‌کند که سیاست جنایی از تمرکز صرف بر واکنش کیفری فاصله گرفته و به اصلاح ساختارهای اداری و اقتصادی که زمینه‌ساز فساد هستند توجه بیشتری نشان دهد. در مجموع، حرکت به سمت ترکیبی متوازن از تدابیر کیفری، اداری و پیشگیرانه می‌تواند به ارتقای کارآمدی سیاست جنایی ایران در مقابله با ارتشاء و تقویت سلامت نظام اداری کمک کند.

۷. سهم نویسندگان

نگارش متن توسط نویسندگان و نظارت علمی و اصلاحات نهایی توسط نویسنده مسئول صورت گرفت.

۸. تضاد منافع

در این پژوهش هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

ارزیابی کلی سیاست جنایی ایران در این حوزه نشان می‌دهد که اگرچه قانونگذار در جرم‌انگاری ارتشاء و تعیین مجازات‌های بازدارنده رویکردی نسبتاً قاطع اتخاذ کرده است، اما کارآمدی این سیاست تا حد زیادی به نحوه اجرای قوانین، کیفیت نظارت اداری و وجود سازوکارهای پیشگیرانه وابسته است. تجربه عملی نیز نشان می‌دهد که صرف تشدید مجازات‌ها نمی‌تواند به تنهایی از گسترش این پدیده جلوگیری کند، زیرا ارتشاء غالباً در بستر ضعف نظارت، پیچیدگی فرایندهای اداری و فقدان شفافیت شکل می‌گیرد. بنابراین کارآمدی سیاست جنایی در این حوزه مستلزم آن است که در کنار ابزارهای کیفری، مجموعه‌ای از تدابیر نهادی و مدیریتی نیز مورد توجه قرار گیرد.

در این چارچوب، یکی از مهم‌ترین راهکارهای اصلاحی، تقویت نظام نظارت اداری و افزایش شفافیت در فرایندهای تصمیم‌گیری و ارائه خدمات عمومی است. ایجاد سازوکارهای مؤثر برای کنترل رفتار مالی کارگزاران دولتی، توسعه سامانه‌های الکترونیکی در ارائه خدمات اداری و کاهش ارتباطات مستقیم میان مأموران اداری و ارباب رجوع می‌تواند از شکل‌گیری بسیاری از زمینه‌های ارتشاء جلوگیری کند. علاوه بر این، بازنگری در برخی مقررات موجود نیز می‌تواند به افزایش کارآمدی سیاست جنایی کمک کند. در برخی موارد، پراکندگی مقررات مربوط به جرایم مالی کارکنان دولت یا ابهام در برخی مفاهیم قانونی ممکن است در اجرای مؤثر قوانین با چالش‌هایی همراه باشد؛ از این رو اصلاح و هماهنگ‌سازی

منابع

منابع فارسی و عربی

- صابری، نصرت‌اله، بایسته‌های حقوقی مبارزه با فساد اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران، رساله دکتری تخصصی، تهران، دانشگاه تهران، پردیس‌های منطقه‌ای-پردیس بین‌المللی ارس، ۱۳۹۷.
- طالبی‌کلیشمی، علی‌مراد، ارتشاء و اختلاس در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی (حقوقی - جرم‌شناختی)، تهران، خرسندی، ۱۳۹۶.
- عرب‌زاده، صادق؛ مالمیر، محمود و اشرافی، محمود، «فنون پیشگیری وضعی از ارتشاء در نیروهای مسلح»، نظارت و بازرسی، دوره پنزدهم، شماره پنجاه و پنجم، ۱۴۰۰.
- علامه حلی، حسن بن یوسف، تحریر الأحكام، جلد ۲، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۲ق.
- علی، علاء، جرم ارتشاء در حقوق بین‌الملل، حقوق عراق و حقوق اسلامی، رساله دکتری تخصصی، قم، دانشگاه قم، دانشکده حقوق، ۱۴۰۲.
- کاکویی دینکی، عیسی، رشوه، تهران، به‌اندیش، ۱۴۰۰.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، جلد ۵، قم، دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق.
- کیانی‌شاهمرس، علیرضا، بررسی مسائل و مشکلات کیفری و حقوقی و جرم‌شناسی مبارزه با جرائم رشوه‌خواری بر اساس قانون کیفری جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان، رساله دکتری تخصصی، آذربایجان، دانشگاه ملی آذربایجان، ۱۳۹۴.
- آقابابایی، حسین، «راهبردهای جدید سیاست جنایی در مبارزه با فساد با تأکید بر جرائم ارتشاء و اختلاس»، نامه مفید، دوره سیزدهم، شماره شصت و یکم (نامه حقوقی)، ۱۳۸۶.
- اشرافی، ارسلان، پیشگیری از رشاء و ارتشاء در اسناد بین‌المللی با تأکید بر رویه قضایی بین‌المللی. رساله دکتری تخصصی، تهران، دانشگاه علوم قضایی، مرکز تحصیلات تکمیلی، گروه حقوق، ۱۳۹۹.
- امام خمینی، روح‌الله، تحریر الوسیله، جلد ۲، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۱۵ق.
- باقری، محمد، آثار و نتایج عدم جرم‌انگاری ارتشاء در بخش خصوصی حقوق ایران، تهران، شاپرک سرخ، ۱۴۰۰.
- جاویدی، مجتبی؛ رحیمی، مرتضی و سلیمانی، سمیه، «امکان سنجی جرم‌انگاری رشاء و ارتشاء در بخش خصوصی مبتنی بر مبانی فقه امامیه»، فقه و اصول، دوره پنجاه و پنجم، شماره دوم، ۱۴۰۲.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، جلد ۱۷، قم، مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۰۹ق.
- حیدری‌زاد، رضا، بررسی فقهی و حقوقی جرم ارتشاء با تأکید بر کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد، قم، پیروان ولایت، ۱۴۰۳.
- خیرخواهان، محمدحسن، رشوه از منظر فقه و حقوق اسلامی، سمنان، انتشارات نیلون، ۱۴۰۰.

Convention against Corruption: A Strategy for Implementation 2021–2025.

- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2024). *State of Implementation of the United Nations Convention against Corruption: Criminalization, Law Enforcement and International Cooperation.*

- World Bank & UNODC (2020). *Enhancing International Cooperation under the United Nations Convention against Corruption.* Washington, DC: World Bank.

- مجلسی، محمدباقر، بحارالأنوار، جلد ۱۰۴، بیروت: دار الإحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، مدیریت، ارتشاء و سوبسید، تهران، انتشارات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۰.

- میرعربی، علی‌اصغر؛ زوار، نسرین، «مطالعه تطبیقی جرائم رشاء و ارتشاء در حقوق کیفری ایران و آلمان»، قانون‌یار، دوره هفتم، شماره بیست‌وهفتم، ۱۴۰۲.

- نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، جلد ۲۲، بیروت، دارالإحياء التراث العربی، ۱۴۰۴ق.

- نصیری، محمدسجاد، «بررسی نقاط ضعف و ناکارآمدی نظام تقنینی در مواجهه با بروز پدیده ارتشاء»، فصلنامه قضاوت، دوره سی‌ودوم، شماره اول، ۱۴۰۲.

- وحدت‌طاهر، مهدی، جرم رشاء و ارتشاء (به انضمام بررسی لایحه‌ی تعزیرات ۱۴۰۱ و نمونه آرا)، تهران، دادگستر، ۱۴۰۲.

منابع لاتین

- Organisation for Economic Co-operation and Development (2021). *2021 Anti-Bribery Recommendation.* OECD Publishing.

- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). *Recommendation for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions.* OECD Publishing.

- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2021). *The United Nations*